

F. 7049

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA
CATEDRA DE ISTORIE

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
„ALEXANDRU ȘI ARISTIA AMAN”

CONTINUITATE ISTORICĂ ÎN SPAȚIU ȘI TIMP

PROFESORUL VLADIMIR OSIAC LA 70 DE ANI

2011

F.7649

000 439715

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA
CATEDRA DE ISTORIE

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
„ALEXANDRU ȘI ARISTIA AMAN”

CONTINUITATE ISTORICĂ ÎN SPAȚIU ȘI TIMP

PROFESORUL VLADIMIR OSIAC LA 70 DE ANI

BCU Cluj-Napoca

ISTM0201200102

COORDONATORI:

SORIN LIVIU DAMEAN
MARIUS CÎRSTEA

Editura Universitaria Craiova
2011

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Continuitate istorică în spațiu și timp : profesorul Vladimir Osiac la 70 de ani / coord.: Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea. - Craiova :

Universitaria, 2011

Bibliogr.

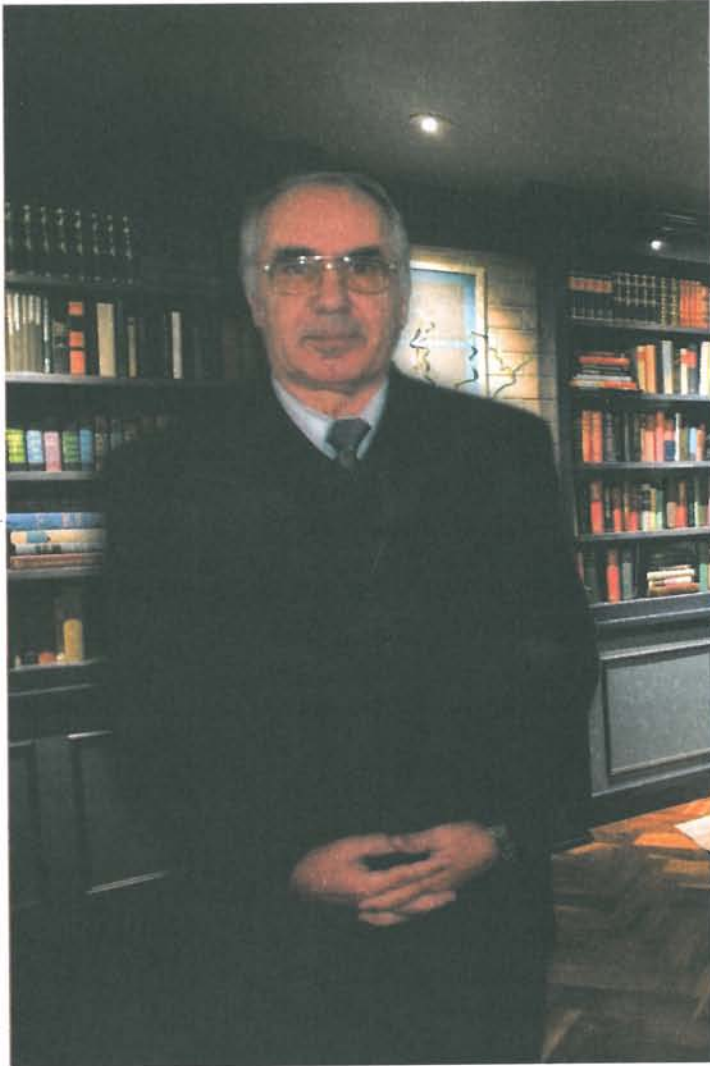
ISBN 978-606-14-0219-9

I. Damean, Sorin Liviu (coord.)

II. Cîrstea, Marusia (coord.)

37(498) Osiac, V.

929 Osiac, V.

Profesorul universitar Vladimir Osiac

CUPRINS

TABULA GRATULATORIA.....	7
Prof. univ. dr. Ion Vladimirescu, LA CEAS ANIVERSAR.....	15
Prof. univ. dr. Sorin Liviu Damean, ARGUMENT	16
Prof. univ. dr. Dinică Ciobotea, REPERE ÎN OPERA ISTORIOGRAFICĂ A PROFESORULUI UNIVERSITAR VLADIMIR OSIAC.....	18
OPERA OMNIA – VLADIMIR OSIAC	21

MESAJE ANIVERSARE

Prof. univ. dr. Dumitru Otovescu, PROF. UNIV. DR. VLADIMIR OSIAC SAU OMUL DEPLIN AL CULTURII OCCIDENTALE.....	31
Prof. univ. dr. Cristiana-Nicola Teodorescu, LA MULȚI ANI, DOMNULE DECAN PROF. UNIV. DR. VLADIMIR OSIAC!.....	35
Prof. univ. dr. Radu Constantinescu, VLADIMIR OSIAC – UN OM CARE A FĂCUT ISTORIE	37
Conf. univ. dr. Mircea Zăvăleanu, VLADIMIR OSIAC, O VIAȚĂ DEDICATĂ CUNOAȘTERII ȘI DĂRUIRII.....	39
Prof. univ. dr. Viorica Tomescu, PROFESORUL UNIVERSITAR VLADIMIR OSIAC – UN NUME PENTRU ARMONIA TIMPULUI DE ACTIVITATE	41
Prof. univ. dr. Ion Țeaconescu, ÎNTOTDEAUNA, DOMNUL DECAN.....	44
Prof. univ. dr. Gheorghe Pîrvu, CE REPEDE TREC ANII.....	45
Prof. univ. dr. Nicolae Panea, DESPRE ECHILIBRU	46
Lector univ. dr. Constanțiu Dinulescu, VLADIMIR OSIAC – OMUL, PROFESORUL, DECANUL.....	47
Conf. univ. dr. Sandu Boengiu, PROFESORUL VLADIMIR OSIAC, DECANUL FACULTĂȚII DE ISTORIE-FILOSOFIE-GEOGRAFIE.....	48
Prof. univ. dr. Gabriela Scurtu, OMAGIU ANIVERSAR PROFESORULUI VLADIMIR OSIAC.....	49

STUDII DE ISTORIE, RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI GEOPOLITICĂ

Lector univ. dr. Florian Olteanu, COLONIILE VEST-PONTICE ÎN SECOLELE III a.Chr.- II p.Chr.	61
Conf. univ. dr. Mihai Valentin Vladimirescu, IDEEA DE EGALITATE ȘI UNIVERSALITATE ÎN CREȘTINISMUL PRIMAR ȘI IMPACTUL SĂU ASUPRA MEDIULUI GRECO-ROMAN AL SECOLULUI I p.Chr. O ABORDARE PAULINĂ.....	74
Prof. univ. dr. Petre Gherghe, Conf. univ. dr. Lucian Amon, REPERTORIUL MONUMENTELOR SCULPTURALE ȘI INSCRIPȚIILOR VOTIVE DIN SECOLELE II-VI p.Chr. DESCOPERITE LA SUCIDAVA	86
Conf. univ. dr. Lucian Amon, PHAISTOS, DUPĂ CNOSSOS.....	104
Dr. Mite Măneanu, ȚARA, BANATUL ȘI CETATEA SEVERINULUI ÎN EVUL MEDIU	114
Prof. univ. dr. Dinică Ciobotea, Prof. Otilia Gherghe, PALATUL PRINCIPAL DE VARĂ DIN CRAIOVA AL BIBEȘTILOR	132
Drd. Radu Gabriel Dumitrescu, PORȚRETE ALE UNOR DOMNI ROMÂNI ÎNTR-O „ISTORIE” DIN SECOLUL AL XVII-LEA.....	156

Prof. univ. dr. Ion Deaconescu, DIMITRIE CANTEMIR – PETRU CEL MARE, O PRIETENIE PRINCIARĂ	161
Pr. Prof. univ. dr. Ștefan Resceanu, DIMITRIE CANTEMIR ȘI OPERA SA ISTORICĂ.....	168
Dr. Ileana Cioarec, MODALITĂȚI DE EXPLOATARE A MOȘIILOR STĂPÂNITE DE BOIERII BRĂILOIU ÎN JUDEȚELE MEHEDINȚI ȘI DOLJ	176
Lector univ. dr. Liviu Marius Ilie, „COMUNITATEA ORTODOXĂ” – AVATARURILE ISTORIOGRAFICE ALE UNUI CONCEPT	181
Lector univ. dr. Constanțiu Dinulescu, REFLECTAREA TEORETICĂ A ASPIRAȚIILOR UMANE EXPRIMATĂ ÎN GÂNDIREA ILUMINISTĂ EUROPEANĂ.....	185
Prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, ILUMINISMUL POLITIC ȘI LIBERALISMUL TIMPURIU ÎN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA.....	202
Dr. Loredana-Maria Grozoiu, GÂNDIREA ȘI PRACTICA DE NATURĂ CONSTITUȚIONALĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN PERIOADA 1774-1865	214
Dr. Angela-Ramona Dumitru, ZECE PETIȚII DE DREPTURI DIN ȚĂRILE ROMÂNE DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA	222
Dr. Gabriel Croitoru, CÂTEVA PRECIZĂRI PRIVIND EVOLUȚIA ORAȘULUI TÂRGU JIU LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA ..	238
Acad. Dan Berindei, LOCUL REVOLUȚIEI DIN 1821 ȘI AL LUI VLADIMIRESCU ÎN ISTORIA NAȚIONALĂ.....	242
Prof. dr. Gheorghe Nichifor, DOI LIBERALI GORJENI, DINCĂ SCHILERU ȘI DR. NICOLAE HASNAȘ, DESPRE TUDOR VLADIMIRESCU	247
Prof. univ. dr. Constantin Bușe, INTERETS ECONOMIQUES FRANÇAIS AU BAS DANUBE. LE COMMERCE DE GALAȚI DANS SA PREMIERE DECENNIE EN TANT QUE PORT LIBRE (1837-1847)	256
Prof. dr. Romeo Augustin Popa, ASPECTE PRIVIND EXISTENȚA OCĂRMUITORILOR ÎN REGIUNEA OLTENIA (1831-1864)	269
Dr. Nicolae Vilvoi, FALSUL ÎN DOCUMENTELE ISTORICE REGLEMENTAT DE CONDICA CRIMINALICEASCĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL XIX	276
Dr. Emilian Cojocaru, STEMELE ȘI SIGILIILE ORAȘELOR DIN OLTENIA (1831-1944) ..	281
Prof. Alexandrina-Daniela Ciobotea Gavrilă, COORDONATELE STATISTICE DEMOGRAFICE ALE JUDEȚULUI DOLJ ÎN ANUL 1851	289
Asist. univ. drd. Daniela Predescu Rădescu, CATAGRAFIA ORAȘULUI CRAIOVA DIN ANUL 1853.....	299
Prof. univ. dr. Nicolae Isar, MODERNIZAREA ROMÂNIEI SUB DOMNIIILE LUI AL. I. CUZA ȘI CAROL I. O PRIVIRE COMPARATIVĂ.....	325
Lector univ. dr. Iulian Oncescu, LA ROUMANIE DANS LA POLITIQUE ORIENTALE DE LA FRANCE PENDANT LES DERNIÈRES ANNÉES DE L'EMPIRE (1866-1870)	341
Prof. univ. dr. Ion Bulei, CAROL I ȘI CULTURA	347
Prof. univ. dr. Ioan Scurtu, DESPRE SUBIECTIVISMUL LA ROMÂNI.....	353
Acad. Dinu C. Giurescu, INDUSTRIA BUCUREȘTEANĂ: CE A FOST, CÂTĂ A MAI RĂMAS.....	361
Prof. Ion Zarzără, DOMENIUL COROANEI DE LA SEGARCEA ÎN SPRIJINUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ȘI CULTURII.....	373

Dr. Laura Oncescu, RELAȚIILE POLITICO-DIPLOMATICE DINTRE ROMÂNIA ȘI ITALIA ÎN PERIOADA 1866- 1878.....	380
Asist. univ. dr. Ionuț Șerban, UN REPREZENTANT DE SEAMĂ AL DIPLOMAȚIEI ITALIENE LA BUCUREȘTI: BARONUL SAVERIO FAVA.....	389
Dr. Bogdan Catana, VIZITA REGELUI ALEXANDRU OBRENOVIĆ ÎN ROMÂNIA (1896)....	406
Dr. Narcisa Maria Mitu, EVOLUȚIA ECONOMICĂ A DOMENIULUI COROANEI DOBROVĂȚ ÎN PERIOADA 1884-1948.....	410
Lector univ. dr. Cosmin Lucian Gherghe, IMPLICAREA DEPUTAȚILOR DOLJENI ÎN ADOPTAREA LEGILOR DE DEZVOLTARE ECONOMICĂ A ROMÂNIEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX.....	427
Prof. univ. dr. Ion Calafeteanu, EUGENIU CARADA ÎN MEMORIA ROMÂNILOR.....	431
Dr. Georgeta Ghionea, DIN TRECUTUL UNEI VECHI FAMILII DIN CRAIOVA: FAMILIA ESCHENASY.....	441
Prof. univ. dr. Nichita Adăniloae, NICOLAE IORGA ȘI BUCOVINA.....	450
Prof. univ. dr. Corneliu-Mihail Lungu, ASPECTE ALE EVOLUȚIEI RELAȚIILOR RUSO-ROMÂNE ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE IORGA.....	464
Dr. Dorina N. Rusu, ISTORIA NAȚIONALĂ ÎN DRAMATURGIA LUI NICOLAE IORGA.....	471
Drd. Mihaela Damean, Prof. univ. dr. Sorin Liviu Damean, VIZITA MINISTRULUI DE EXTERNE RUS S. D. SAZONOV ÎN ROMÂNIA (IUNIE 1914).....	486
Drd. Lucian Dindirică, EPISCOPUL DE CARANSEBEȘ MIRON CRISTEA ȘI UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA.....	492
Drd. Silviu-Gabriel Lohon, PICTOGRAFII PUTERII. REALISMUL SOCIALIST ÎN PRIMII ANI AI ARTEI PLASTICE SOVIETICE (1917-1919).....	500
Prof. Lenuța Nicolescu, Lector univ. drd. Andrei Nicolescu, MIHAIL MORUZOV DESPRE POLITICA EUROPEANĂ.....	509
Prof. univ. dr. Radu Ștefan Vergatti, PAN EUROPA – ÎNCEPUTURILE UNIUNII EUROPENE.....	524
Prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, UN CERCETĂTOR AL RELAȚIILOR ROMÂNNO – CEHO-SLOVACE DIN TRECUT: ISTORICUL MIHAIL P. DAN (1911-1976).....	532
Dr. Doru Liciu, Asist. univ. drd. Adi Schwarz, PRESA ȘI SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ VĂZUTE DE UN DIPLOMAT SPANIOL.....	539
Lector univ. dr. Alexandru Oșca, MICA ÎNȚELEGERE ÎN PRIMUL DECENIU INTERBELIC.....	556
Asist. univ. dr. Mihai Ghițulescu, MANIPULAREA TINERETULUI ÎN ROMÂNIA ANILOR '30. NOTE DESPRE STRAJA ȚĂRII.....	566
Conf. univ. dr. Silviu Miloiu, SINUOZITĂȚILE RAPORTURILOR POLITICE ROMÂNNO-POLONEZE DE LA JUMĂTATEA ANILOR 1930 ÎN VIZIUNEA DIPLOMAȚIEI FINLANDEZE.....	578
Conf. univ. dr. Tudor Rățoi, 1932 – SEVERINUL – CAPITALĂ A MATEMATICII.....	591
Drd. Mihaela Camelia Buzatu, ADEZIUNILE ÎNREGISTRATE DE FRONTUL RENȘTERII NAȚIONALE ÎN PRIMELE LUNI DE FIINȚARE.....	597
Prof. Onoriu Stoica, Prof. Adrian Frunză, Prof. Claudiu Vulpan, CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA UNIFORMELOR FRONTULUI RENȘTERII NAȚIONALE.....	605
Drd. Diana-Mihaela Păunoiu, STADIUL REFORMĂRII ADMINISTRAȚIEI DIN CADRUL ȚINUTULUI OLT ÎN ANUL 1940: EVALUARE ȘI PROPUNERI DE OPTIMIZARE.....	619

Prof. univ. dr. Gheorghe Sbârnă, PROFESORUL VESPASIAN V. PELLA, LA 29 DE ANI, PROPUS PENTRU PREMIUL NOBEL PENTRU PACE	630
Acad. Florin Constantiniu, UN RAPORT DIPLOMATIC BRITANIC DESPRE RELAȚIILE GERMANO-SOVIETICE, ÎN 1939-1941.....	658
Prof. univ. dr. Gh. Buzatu, Conf. univ. dr. Stela Cheptea, ROMÂNIA ÎN RĂZBOIUL DIN EST (1941-1944) ȘI MAREȘALUL ION ANTONESCU PE INTERNET	663
Prof. univ. dr. Valentin Ciorbea, PREOCUPĂRI ȘI REALIZĂRI ALE PREȘEDINTELUI HARRY S. TRUMAN PENTRU REFORMAREA INSTITUȚIILOR ȘI SOCIETĂȚII AMERICANE (1945-1953)	694
Drd. Victor Albinel Firescu, CÂTEVA DATE REFERITOARE LA STAREA DE SPIRIT A POPULAȚIEI DIN JUDEȚUL GORJ DUPĂ 23 AUGUST 1944.....	704
Prof. univ. dr. Ioan Opreș, CONVERTIREA ARTIȘTILOR DIN ROMÂNIA LA REGIMUL COMUNIST	707
Dr. Horia Dumitrescu, ȘTEFAN VOITEC ȘI ȚARA VRANCEI.....	715
Conf. univ. dr. Marusia Cîrstea, CONSTITUIREA SFERELOR DE INFLUENȚĂ ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI RECE: EVOLUȚII, TRATATE ȘI ACORDURI INTERNAȚIONALE.....	728
Prof. univ. dr. Cezar Avram, Conf. univ. dr. Roxana Radu, ÎN CĂUTAREA UNEI POLITICI DE STABILITATE ÎN EUROPA CONFRUNTĂRILOR POSTBELICE DINTRE EST ȘI VEST.....	739
Lector univ. dr. Anca Parmena Olimid, IDEOLOGIE ȘI POLITICĂ ÎN TEORIA CAPITALISMULUI ORGANIZAT. PRINCIPIILE LIBERALE ALE JUSTIȚIEI ÎN TEORIA LUI F. A. HAYEK ȘI K. R. POPPER	748
Prof. univ. dr. Ion Pâlșoiu, GLOBALIZAREA ȘI CONSECINȚELE EI ÎN SOCIETATEA CIVILĂ ȘI MEDIUL DE SECURITATE.....	758

VARIA

Dr. Mihai Fifor, ETNIE, ETNICITATE, MINORITATE ETNICĂ. CONSIDERAȚII TEORETICE	767
Dr. Lavinia-Dacia Gheorghe, UN CHESTIONAR NECUNOSCUT DESPRE RELAȚIILE DINTRE ROMÂNI ȘI MUSULMANI, ÎN DOBROGEA	777
Prof. univ. dr. Doina Negomireanu, VOCABULARUL ROMÂNESC ACTUAL – UN REFLEX AL MODERNIZĂRII SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI	781
Prof. univ. dr. Cristiana-Nicola Teodorescu, „LIMBA DE LEMN” – ISTORIA UNUI CONCEPT CONTROVERSAT.....	783
Prof. univ. dr. Nicolae Panea, CONSTANTELE ANTROPOLOGICE ALE MIGRAȚIEI MODELELOR CULTURALE. ULISE ÎN CULTURA EUROPEANĂ	790
Lector univ. dr. Cătălin Stănculescu, MIRCEA ELIADE: „OMUL MODERN” ȘI NATURA.....	801
Lector univ. dr. Constantin Crăițoiu, CUNOAȘTEREA VALORILOR SOCIALE	809
Asist. univ. drd. Gabriela Motoi, PROGNOZE EUROPENE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA OCUPAȚIILOR ȘI A COMPETENȚELOR CERUTE PE PIAȚA FORȚEI DE MUNCĂ	818

ILUMINISMUL POLITIC ȘI LIBERALISMUL TIMPURIU ÎN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Prof. univ. dr. Nicolae Bocșan

„La pensée du XVIII-e siècle est une pensée politique” scria Pierre Chaunu¹, idee valabilă și pentru iluminismul din Europa Centrală și de Sud-Est, unde purtătorii gândirii politice au fost reprezentanții nobilimii mici sau mijlocii, ceea ce a determinat unii istorici să vorbească de iluminismul nobiliar în Ungaria, Polonia sau Principatele Dunărene.

O asemenea tipologie nu este valabilă pentru iluminismul românesc din Banat, a cărui geneză în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost consecința reformelor monarhilor luminați, Banatul fiind un teren predilect de experimentare a reformelor theresiene și iosefine. Difuzarea Aufklärung-ului german în societatea românească din Banat în contextul reformei promovate de Felbiger în imperiu a făcut posibilă apariția primei generații iluministe românești, recrutată dintre reprezentanții școlii și ai Bisericii ortodoxe, la rândul ei într-un proces de raționalizare, realitate ce va continua și în etapele următoare, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. În toate etapele pe care le-a traversat, grupul de intelectuali atașați gândirii iluministe s-a lărgit, încorporând, alături de reprezentanții școlii și ai bisericii, pe cei ai armatei, ai birocrăției administrative, ai burgheziei orășenești, pe măsură ce progresul educației a atins niveluri superioare simplei alfabetizări, inclusiv formația universitară. Formarea unor elite intelectuale, altele decât cele de origine nobiliară a individualizat iluminismul românesc din monarhia dunăreană în raport cu cel din Principatele dunărene, unde protagoniștii au fost preponderent reprezentanții boierimii mici și mijlocii.

Componenta politică a ideologiei Luminilor se afirmă în contextul socializării condiției umane², al antropocentrismului iluminist, care plasează omul într-un univers social nou, determinat rațional. O teorie a politicului a acompaniat temele fundamentale ale iluminismului, le-a intersectat într-o condiționare reciprocă.

Ca peste tot în Europa omul devine centrul de interes al gândirii politice, omul social și politic, care a traversat în epocă o profundă transformare, în sensul

¹ Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971, p. 186.

² G. Gusdorf, *L'avènement des sciences humaines au siècle des Lumières*, Paris, 1973, p. 497.

translației de la statutul de supus la cel de cetățean³, presupunând drepturi și datorii.

Finalismul politic al culturii iluministe, sublimat în militantismul Luminilor, polemic și criticist, plasează teoria politicului în primul plan al ideologiei iluministe, conferindu-i valoarea de placă turnantă a întregului sistem ideatic.

Sursele gândirii politice românești din Banat în epoca Luminilor se originează în teoria dreptului natural, ideologia absolutismului luminat, criticismul iluminist și democratismul liberalismului⁴, receptate succesiv în Banat, pe măsura cristalizării și maturizării gândirii politice. Translația de la dreptul natural la liberalism reprezintă conținutul și caracteristica fundamentală a evoluției iluminismului politic, echivalând cu o deplasare a mentalității de la reformismul Luminilor la democratismul epocii revoluției, de la starea imobilismului social și politic, preconizat de absolutismul luminat, la dreptul de rezistență ce legitima starea de insurgență.

Primele lucrări, cu caracter didactic mai ales, inspirate de ideologia absolutismului luminat s-au rezumat la difuzarea unui model al monarhului luminat în cadrul programului de educare a cetățenilor în spiritul loialității față de monarh, al unității imperiului în jurul persoanei împăratului. Ideile difuzate în limba română prin literatura didactică sunt tributare filosofiei wolfiene, filosofia monarhiei luminate⁵. Deși modeste și lipsite de originalitate, conceptele menite să illustreze portretul model al împăratului luminat introduc în arsenalul ideologic al Luminilor ideile fundamentale ale secolului despre stat, societate, cetățean, guvernare, drepturi și datorii, utilizând un vocabular politic modern.

Componentă a politicii de luminare a poporului, reflecția politică dezvoltă o teorie inspirată de ideile contractualiste, în numele cărora este justificată forma de guvernământ sau autoritatea.

Teoria politică, inspirată de ideologia oficială, a dezvoltat cu predilecție tema monarhului luminat, raporturile sale cu cetățenii, drepturile și datoriile reciproce, acreditând ideea, generală în Europa Luminilor, că monarhia rămâne cea mai bună sau cea mai potrivită formă de guvernare⁶, cu condiția de a fi luminată. Plasată în relația drepturi-datorii, imaginea monarhului se transmite aproape neschimbată de la o generație la alta, ilustrând popularitatea de care se bucura monarhul luminat și la câteva decenii de la dispariția lui Iosif al II-lea. Și în cazul românilor se confirmă teza lui Bauer, potrivit căreia mitul lui Iosif II apare după moartea acestuia⁷.

³ Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, București, 1981, p. 182.

⁴ Pompiliu Teodor, *Iluminismul politic românesc*, în vol. *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, pp. 201-234.

⁵ Felix Ponteil, *La pensée politique depuis Montesquieu*, Paris, 1960, p. 53.

⁶ Paul Hazard, *op. cit.*, p. 176.

⁷ *Intervenție* la al III-lea colocviu de la Mátrafüred, în *Actes du III-ème Colloque de Mátrafüred*, Budapest, 1977.

Modelul împăratului luminat, general în gândirea iluministă europeană, construit în termenii raționalismului, în conformitate cu imperativele rațiunii de stat⁸, a fost difuzat cu predilecție din deceniul nouă al secolului al XVIII-lea până în deceniul trei al secolului al XIX-lea, când liberalismul politic a început să conteste această imagine model în numele libertății și egalității.

Cel de-al doilea termen al contractului, guvernării, beneficiază mai puțin de generozitatea teoriei politice a Luminilor. Plasați în sistemul drepturi-datorii, cele din urmă prevalează. Rămâne un mare câștig translația de la calitatea de supus la aceea de cetățean, chiar dacă atribuțiile acestuia sunt limitate la ascultare față de guvernanți, la cunoașterea drepturilor și datoriilor în societate.

Legea a devenit un lait motiv al discursului politic, plasând construcția națională societate-stat-individ sub semnul unui determinism implacabil, ce îl presupune trecerea de la societatea naturală la una civilă, de la natură la societate⁹. Definite ca raporturi necesare ce derivă din natura lucrurilor, legile, ca expresie a dreptului pozitiv, se raportează la dreptul natural, a cărui prioritate a fost recunoscută și în literatura română din Banat. Ca pretutindeni, și în Luminile românești din Banat doctrina dreptului natural nu reprezenta decât un model teoretic ideal¹⁰.

În acord cu noua concepție asupra suveranității, a cărei esență nu mai rezidă în monarh, ci în oameni¹¹, teoria politică europeană a înzestrat omul, deținătorul suveranității, cu o serie de drepturi inviolabile. Teoria contractualistă a deschis în literatura română dezbaterile noțiunilor ce prefigurează doctrina drepturilor omului și cetățeanului, dar sporadic, din deceniul doi și mai frecvent din deceniul trei al secolului al XIX-lea, aceste drepturi sunt invocate în spiritul liberalismului, ca drepturi ale omului și cetățeanului în accepțiunea ce le-a conferit-o revoluția democratică europeană.

Conceptele de libertate, egalitate, dreptate au fost definite mai mult dintr-o perspectivă morală. Mai frecvent în literatură, receptat pe filiera lui Wolf, apare dreptul la fericire ca un drept inalienabil al omului, legitimat din perspectiva antropocentrismului și umanismului Luminilor.

Teoria privind drepturile omului, așa cum s-a manifestat până în deceniul trei al secolului al XIX-lea, reflecta stadiul de tranziție de la teoria dreptului natural la doctrina liberalismului politic.

În geneza liberalismului timpuriu un rol important l-a avut criticismul iluminist¹². Criticismul apare ca un instrument de corecție, din perspectivă rațională

⁸ Robert Mandrou, *L'Europe absolutiste. Raison et raison d'état 1649-1775*, Paris, 1977, *passim*.

⁹ J. Ehrard, *L'idée de nature en France à l'aube des Lumières*, Paris, 1970, p. 292.

¹⁰ G. Gusdorf, *op. cit.*, pp. 511, 513.

¹¹ *Ibidem*, p. 511.

¹² Pentru această atitudine în mișcarea ideilor din Principatele dunărene, vezi P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, cap. *Denunțarea critică*, pp. 211-225.

a societății – statului existent. El vizează acele forme ale socialului sau politicului ce sunt în contradicție cu schema rațională propusă de iluminism. Prin toate manifestările sale, prin atitudinea nonconformistă, prin critica rânduielilor feudale, pornind de la preceptele raționaliste ale dreptului natural, criticismul iluminist anunță viitoarele direcții ale liberalismului politic.

Liberalismul la românii din Banat apare ca o prelungire a teoriei politice a secolului al XVIII-lea, trecută prin experiența Revoluției franceze, care a avut impact și asupra inteligenței române. La nivelul acestei categorii se poate remarca o schimbare sensibilă de atitudine, ce tinde să depășească chiar limitele programului iosefinist printr-o mai mare combativitate, spirit militant, criticism, ce preliminează exprimările liberalismului timpuriu. Iosefinismul a operat modificări sensibile în mentalitatea grupului de intelectuali activi în ultimul deceniu al secolului XVIII și primele două decenii ale secolului al XIX-lea, ce se integrează prin manifestările lor în atmosfera generală din imperiu în aceeași perioadă. Wangerman¹³ a caracterizat manifestările de acest tip ca o opoziție conștientă, în afara stărilor privilegiate, ce ajunge să îmbrace chiar forme mai radicale sub forma iacobinismului. În opinia lui Helmuth Reinalter iacobinismul reprezenta un concept politic care desemna persoanele favorabile unei opoziții revoluționare sau moderate și care criticau statul existent, guvernul, împăratul, privilegiile nobilimii și ale clerului, dar și realitățile sociale. Iacobinii austrieci preferau să se numească democrați, poliția însă i-a numit cu acest termen. Unul dintre protagoniștii mișcării înțelegea prin aceasta „oameni gândind într-o manieră critică”¹⁴. Mișcarea iacobină din Ungaria¹⁵ a avut ecouri în Banat, Arad și Bihor, inclusiv în mediul românesc. O serie de manifestări în plan cultural sau în comportamentul politic între 1794-1819 se încadrează în mișcarea generală de opoziție față de autoritatea politică sau bisericească.

Primul semn al transformării mentalității apare la congresul ilir de la Timișoara. Deputații bănățeni, reprezentând provincialii, burghezi și funcționari au susținut idei îndrăznețe, cum au fost egala îndreptățire cu „supușii impozabili din țările germanice”, siguranța persoanei, onoarei și proprietății, pe lângă cereri cu caracter general privind autonomia politică, religioasă sau culturală, formulate de congres. Congresul a ilustrat un spirit politic mai accentuat, determinat de încorporarea Banatului în Ungaria, de ecourile Revoluției franceze, de atmosfera generală din imperiu după moartea lui Iosif.

¹³ H. Reinalter, *Le jacobinisme dans la monarchie des Habsbourg*, în „Annales historiques de la Revolution Francaise”, 1984, nr. 255-256, p. 163.

¹⁴ *Ibidem*, p. 164.

¹⁵ Benda Kálmán, *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, vol. I, Budapest, 1957; Jancsó Elemér, *Tradițiile mișcării iacobine în România*, în vol. *Studii literare*, București, 1983; Szábo Nicolae, *Unele aspecte privind influența revoluției franceze de la 1789 asupra burgheziei și problema mișcării iacobine din Transilvania (1789-1798)*, în „Marisia”, 10, 1980, pp. 179-186.

Din 1794 începe să se cristalizeze o opoziție față de autoritățile ecleziastice, coordonată de Paul Iorgovici. Mișcarea inaugurată de Paul Iorgovici pentru numirea unui român în postul de director școlar evoca argumente din arsenalul gândirii iluministe: necesitatea educației pentru fericirea societății, importanța limbii materne pentru educația și progresul națiunii, principiul meritului și utilității în societate, al pregătirii, talentului, apelul la lege¹⁶.

Și memoriul unui grup de preoți bănățeni, adresat împăratului în 1807, pentru numirea unui director școlar român, vehicula concepte specifice iluminismului: egalitate, folos de obște, fericirea popoarelor, dreptul omenesc, legea, siguranța obștească¹⁷.

Modificarea discursului la români sub incidența evenimentelor europene și ca urmare a semnalelor favorabile primite dinspre cercurile aulice este ilustrată și de memoriul din 1804¹⁸, care, în partea finală, avea o secțiune consacrată Banatului, intitulată *Privată descoperire despre lăcuiitorii Țării Banatului*. Memoriul nu ascundea incidența cu spiritul revoluționar european: „ostașii noștri care au venit din prinsoarea franțozului (sau frâncului) multă descoperire au făcut fraților săi și neamurilor sale despre starea Țării frâncești”¹⁹.

Reconsiderarea poporului ca o componentă esențială a societății este un indiciu al noului spirit ce domină discursul politic românesc: „ușurarea și dreptatea norodului iaște temeiul stăpânirii”, mergând în finalul secțiunii referitoare la Banat să amenințe chiar cu perspectiva unei răscoale, dacă nu se vor curma abuzurile administrative: „...nemaiputând oamenii răbda greutățile... să va putea și o rebelie dintr-aceasta urma”²⁰. În comparație cu memoriile anterioare, problematica socială este dominantă, având ca obiect starea țărănimii. Din arsenalul Revoluției franceze, memoriul din 1804 reia ideea egalității și drepturilor popoarelor.

Reprezentativ pentru schimbarea de mentalitate din mediul intelectual românesc, memoriul din 1804 nu depășește spiritul iosefinist și legalismul, dar prin critica realităților sociale se apropie de mișcarea de opoziție manifestată în monarhie la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În împrejurările noi de la începutul veacului al XIX-lea, proiectul reunirii celor trei țări române sub scepstrul Casei de Habsburg, avansat de memoriu, nu mai apare ca o extravaganță într-o perioadă recunoscută pentru mulțimea proiectelor de acest fel. Un alt memoriu cu același

¹⁶ N. Bocșan, *Începuturile mișcării naționale românești în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 21, 1978, pp. 173-188.

¹⁷ Iosif Vulcan, *Viața și activitatea lui Dimitrie Chichindeal*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare”, s. II, t. XIV, 1893, pp. 326-328.

¹⁸ David Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc 1804*, Cluj, 1970; A. Răduțiu, *O copie autentificată a lui Supplex Libellus din 1804*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 9, 1978, pp. 143-152; V. Bugariu, *Despre locuitorii Banatului*, în „Analele Banatului”, 3, 1930, pp. 18-25.

¹⁹ David Prodan, *op. cit.*, pp. 81, 85.

²⁰ *Ibidem*, p. 89.

conținut a fost înaintat lui Napoleon în 1807²¹. Cu titlu de ipoteză atribuim acest memoriu lui Moise Nicoară, care în 1807 înainta un memoriu și generalului Andreossy, ambasadorul Franței la Viena. În vara aceluiași an, el era acuzat ca agitator din cauza unei „propagande pentru frații săi din Ungaria”²².

În această atmosferă se încadrează manifestările liberalismului timpuriu la românii din Banat. Din multitudinea acestora am reținut ca motive comune: reacția la spiritul de autoritate de orice fel, laică sau bisericească, ideea libertății individuale sau colective, a suveranității poporului, cu toate consecințele ei, teza necesității armoniei între libertatea individuală și ordinea politică existentă, individualismul și perfectabilitatea omului, egalitatea, în general drepturile și libertățile omului și cetățeanului.

Eduard Winter, care a stăruit asupra liberalismului timpuriu în monarhia habsburgică, a fixat debuturile acestuia în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, în ambianța disputelor din jurul restaurației politice și a celei catolice. Într-o definiție sintetică, Eduard Winter considera liberalism timpuriu mișcarea ce se exprima pentru o evoluție spirituală mai liberă în cadrul statului și al bisericii, delimitând un liberalism timpuriu politic și unul cultural, mai mult, chiar un liberalism timpuriu catolic²³. Primele manifestări în acest spirit din imperiu au avut un caracter moderat, localizându-se cu deosebire în plan cultural și bisericesc, implicând, însă, și politicul. Este o situație explicabilă dacă avem în vedere faptul că protagoniștii se recrutau din cercurile intelectuale, birocratice și ale Bisericii catolice. Cea mai importantă sursă a liberalismului politic din monarhia dunăreană a fost identificată de Eduard Winter în iosefinismul cultural, la care adaugă kantianismul și filosofia progresului promovată de Bolzano, una din figurile marcante ale mișcării liberale timpurii din imperiu, a cărui filosofie a fost caracterizată ca o reacție inspirată de iluminism la spiritul baroc al contrareformeii, ca o victorie a lui Leibniz asupra lui Kant. Morala rămânea nucleul viziunii lui Bolzano, iar școala, educația trebuiau să formeze pe toți cetățenii pentru a contribui la binele de comun. Programul său practic cuprindea în primul rând „extinderea luminării”, acordând primat națiunii practice în raport cu cea teoretică. El înțelegea prin iluminism „nu o cunoaștere pur științifică a obiectelor care nu intră decât rareori în viața comună, ci cunoașterea acelor adevăruri care au legătură nemijlocită cu viața socială. Luminarea înseamnă la Bolzano dezvoltarea puterii de judecată, îndepărtarea prejudecăților, răspândirea „cunoștințelor utile”.

²¹ Mircea Popa, *L'image de Napoleon en Transylvanie à l'époque des Lumières*, în vol. *La culture roumaine à l'époque des Lumières*, vol. II, București, 1985, pp. 164-165.

²² Cornelia Bodea, *Independență și unitate națională înainte de 1848*, în vol. *Independența României*, București, 1977, p. 71; idem, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943, pp. 22, 111.

²³ Eduard Winter, *Frühliberalismus in der Donau monarchie*, Berlin, 1968, p. 49 sq.

Reflecțiile morale ale lui Bolzano acordă o parte mare „etnoeticii”, ideii „deplinei egalități a tuturor popoarelor”. Bolzano a cultivat ideea renașterii naționale a popoarelor, a condamnat supremația unor popoare asupra altora. A distins între „entuziasmul” național și fanatism din perspectiva unui patriotism luminat. Bolzano nu a fost naționalist, dar niciun cosmopolit, ci vedea în diferența dintre popoare un imbold pentru „o mai bună prestație în serviciul umanității”²⁴.

În gândirea și mișcarea politică românească principala sursă ideologică a liberalismului timpuriu o reprezintă iosefinismul, din care s-a reținut ideea libertății religioase și culturale, teoria dreptului natural cu teza contractualistă asupra societății-statului, mai puțin tonul obedient al literaturii cameraliste și mitul bunului împărat. În al doilea rând se individualizează kantianismul, pentru care mediul cultural românesc a manifestat o anumită sensibilitate.

Manifestările liberalismului la români stau în legătură cu mișcarea de emancipare națională, contribuind la primele manifestări ale sale în Banat, așa cum afirma E. Turczynski pentru Europa de Sud-Est²⁵.

Sentimentul de frustrare a comunității, pe care îl trăiește elita culturală românească la începutul secolului al XIX-lea determină apelul la teze și argumente din arsenalul liberalismului, extrapolate de la individ la comunitatea națională, tot mai mult concepută ca o persoană colectivă. Fuziunea naționalismului cu liberalismul constituie o trăsătură a manifestărilor liberalismului timpuriu la românii din Banat, ca de altfel în tot spațiul central-est european.

Primele manifestări cu caracter liberal în gândirea și mișcarea politică românească din Banat le înregistrăm în perioada 1813-1819, când se constată o sensibilă deplasare de la spiritul iluminismului. Dezbaterea publică a ideilor, proiectelor și planurilor în jurul ideii de ierarhie bisericească națională, pentru numirea unor directori școlari români, împotriva exclusivismului bisericii sârbești a culminat cu mișcarea pentru numirea unui român în fruntea episcopiei de la Arad, declanșată din 1813 și prelungită până în 1819, când Eduard Winter înregistra reculul mișcării liberale timpurii în Austria, în urma compromisului dintre restaurația politică și cea catolică. Există evidente analogii cu situația existentă în Austria, inclusiv de ordin cronologic: cadrul bisericesc, obiective limitate la dobândirea autonomiei și libertății culturale sau bisericești, denunțarea autorității laice sau bisericești, ceea ce îndreptățește încadrarea manifestărilor românești în mișcarea liberală timpurie, de nuanță moderată, din Imperiul habsburgic.

Manifestările liberalismului timpuriu din Banat stimulează începuturile mișcării de emancipare națională, care se manifestă în primul rând pe plan bisericesc sau școlar și coincid cu afirmarea naționalismului modern.

²⁴ Pentru filosofia lui Bolzano, vezi Andrei Marga, *Asupra filosofiei lui Bolzano*, în „Revista de filosofie”, 33, 1986, nr. 2, pp. 123-127.

²⁵ E. Turczynski, *De la iluminism la liberalismul timpuriu. Vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, București, 2000, p. 17.

Afirmarea timpurie și simultană a liberalismului și naționalismului a fost favorizată de procesul dezagregării națiunii ilire, ca o națiune confesională multietnică, concept promovat de Casa de Austria în relația cu populația ortodoxă din Ungaria. Legislația dietală din anii 1791-1792, ale cărei prevederi asigurau drepturi egale populației cu cetățenii de alte confesiuni din Ungaria, anula practic oportunitatea privilegiilor ilire în menținerea echilibrului în Ungaria după restaurația politică, făcând practic inutile privilegiile. Încadrarea ortodocșilor în sistemul politic din Ungaria pe baza legilor din 1791-1792 a fost urmarea manifestărilor de autonomie politică și națională în congresul ilir de la Timișoara, din 1790, care a dat primul semnal și pentru dezagregarea comunității ortodoxe sârbo-române. S-a creat astfel, cel puțin formal, un teren propice de manifestare pentru acțiunile românești de orientare liberală.

Fenomenul dezagregării solidarității ortodoxe sârbo-române, concepută de Casa de Austria ca națiunea iliră, paralel cu geneza naționalismului, a provocat opoziția dintre ierarhia bisericească sârbească și tendințele inteligenței românești de emancipare națională pe plan școlar și bisericesc.

Primele manifestări ale liberalismului la românii din banat coincid cu mișcarea pentru separație de ierarhia bisericească sârbă și pentru organizarea unei biserici naționale românești, autonomă și cu o ierarhie proprie. Modelul respectiv a fost utilizat și în mișcarea românească din Transilvania, stimulat de curentele reformei catolice, cu puternice influențe la Samuil Micu sau Petru Maior.

Liderii mișcării de separație ierarhică de biserica sârbească au fost Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară.

Dimitrie Țichindeal, unul dintre protagoniștii mișcării liberale timpurii, cu ramificații în cercurile politice și ale Bisericii catolice din imperiu, a fost autorul unei originale sinteze între teoria dreptului natural, moralismul iluminist și ideea națională. La Țichindeal, ca și la Moise Nicoară de altfel, în același timp, descifrăm o tentativă de conciliere a dreptului cu morala, care a recunoscut, însă, caracterul primordial al dreptului, concepție asemănătoare cu cea dezvoltată de Genz în liberalismul timpuriu din monarhie. Memoriul înaintat de Țichindeal împăratului în 1814, cu concursul episcopului greco-catolic Samuil Vulcan, pentru desemnarea unui episcop român în scaunul vacant al Episcopiei Aradului, denunța autoritatea, exclusivismul și abuzurile ierarhiei bisericești, compoziția nereprezentativă a sinodului, eliminarea populației majoritare românești de la demnitățile și rangurile ecleziastice.

El a încorporat scrierilor de vulgarizare și educație marile teme ale iluminismului politic, mai ales critica severă la adresa autorităților bisericești sau politice, a realității sociale. El a proclamat ca un drept și o datorie a omului dreptul la fericire și progres, inaugurând discursul liberalismului pentru cultivarea individualismului burghez și a drepturilor omului: „omul e pe pământ pentru fericirea sa”.

În istoria ideilor liberale în Banat, Țichindeal a fost unul dintre cei mai radicali în exprimări, mai ales la capitolul despre drepturile omului și cetățeanului, fiind întrecut poate numai de Moise Nicoară. A denunțat privilegiile de naștere sau de stare socială, pledând pentru egalitate între oameni. În pledoaria sa pentru om și drepturile sale se întemeia pe dreptul natural: „legea cea firească (naturală)... cu mult mai bătrână, mai înțeleaptă și mai perfectă iaste decât legea cea cetățenească și aceasta e legea veșnică”²⁶.

În teoria politică a Luminilor și apoi a liberalismului întemeiat pe ideea de drept, legea a fost investită cu forța echilibrului, garanție a existenței societății și a menținerii contractului ce stă la baza ei. Legile constituie mecanismul care reglează libertatea oamenilor. Țichindeal scria semnificativ în acest sens că „slobozenia [libertatea] fără de legile înțelepte e sălbatică fiară”²⁷. Idealul său social, proiectat ca model normativ, l-a constituit societatea omogenă, ideală, armonios articulată, lipsită de convulsii și de frământări sociale în care „toți un trup, un suflet și un comunitat sânt”²⁸. În numele acestui model ideal combate privilegiile și clasele privilegiate, în primul rând nobilimea, subiect preferat al criticismului iluminist. Idealul său social era unul nivelator, motiv pentru care denunță ca anacronic privilegiul de naștere într-o societate în care au valoare individul și utilitatea acestuia în societate²⁹.

Al doilea subiect al criticismului iluminist la Țichindeal l-a constituit biserica ca reprezentantă a privilegiilor, ca obstacol în calea luminării și a progresului. Atitudinea sa anticlericală viza ierarhia bisericească sârbească, superstițiile, ignoranța, practicile abuzive ale clerului, ale celui monahal în primul rând, vădit influențat de concepția și practica iosefinismului³⁰.

Mișcarea pentru episcop român la Arad, declanșată în 1813, a culminat cu memoriul înaintat împăratului în 1814, în numele „a tot clerul și neamul românesc”³¹. Alături de argumentele istorice, Țichindeal adăuga argumente din arsenalul ideologiei iluministe. El dezvoltă ideea că fericirea societății civile este determinată de fericirea tuturor locuitorilor, iar cei care doreau să lipsească milioane de locuitori de „facerile de bine ale constituției”, „toți aceia lucrează împotriva statornice fericiri a patriei”³².

Cea mai încheagată concepție de factură liberală, în sens doctrinar și pragmatic, o regăsim la Moise Nicoară, în numeroasele memorii înaintate

²⁶ Dimitrie Țichindeal, *Fabule și moralnice învățături*, ediția V. Vintilescu, Timișoara, 1975, p. 175 (în continuare, se va cita: *Fabule*).

²⁷ *Ibidem*, p. 131.

²⁸ *Ibidem*, p. 259.

²⁹ *Ibidem*, p. 174.

³⁰ *Ibidem*, p. 205.

³¹ Textul memoriului la Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 39.

³² *Ibidem*.

împăratului sau forurilor politice între 1814 și 1819, cu deosebire în memoriul adresat împăratului în 1819, reprezentativ pentru liberalismul timpuriu la românii din Banat. Este o sinteză a tuturor petițiilor anterioare, în care sunt expuse sistematic ideile liberale ce susțineau mișcarea pentru separație ierarhică.

În acest memoriu, Moise Nicoară se adresa împăratului în calitate de cetățean, de reprezentant (deputat) al poporului și clerului român din Banat, de om, ca unul ce are „dreptul firei sau al naturii”. În toate aceste calități, autorul memoriului refuza să mai recunoască autoritatea împăratului, motivând că a fost lipsit de drepturi legale care se cuvin fiecărui cetățean³³. Este primul text din literatura politică românească din Banat ce abandona tonul obedient față de împărat, acuzându-l de nerespectarea contractului, întemeiat pe drepturile omului și cetățeanului pe care trebuiau să le asigure legile societății civile. Nicoară invoca dreptatea, dreptul de rezistență la opresiune și la petiție³⁴, motive fundamentale ale liberalismului. Fără aceste drepturi – remarca autorul – toate legile civile erau numai amăgire, fără respectarea lor înceta orice datorie „care ar putea cineva să aibă către mai marii țării sau către împărat”³⁵. El a pledat pentru egalitatea în fața legii, deopotrivă a împăratului și a cetățenilor. Din perspectivă contractualistă, supremația legii în societate îndreptățește dreptul de rezistență al poporului, invocat în fragmentul care menționa dreptul poporului de a obliga împăratul atunci când acesta nu respecta legea³⁶.

În demonstrația lui Moise Nicoară, întemeiată pe supremația legii, a celei naturale în primul rând, determinant este factorul drept, fundamentat pe ideea morală a datoriei reciproce a individului către semenii săi și către societate/stat³⁷, motiv comun liberalismului timpuriu din imperiu, prezent în concepția lui Genz.

Pe același temei de drept definește libertatea personală, alt motiv fundamental al liberalismului, explicitată în mai multe accepțiuni: dreptul ce nu poate fi luat nimănui până nu se va dovedi vinovăția, dreptul fiecăruia de a nu fi acuzat fără judecată și fără a fi ascultat. Pentru Nicoară libertate însemna a face ceea ce legea îi permite fără nicio piedică și a nu face ceea ce legea îl oprește³⁸.

Un alt motiv prezent în memoriul din 1819, vehiculat în toată mișcarea de separație ierarhică, l-a constituit reprezentarea poporului, a națiunii prin instituții proprii. Mișcarea pentru constituirea unei ierarhii românești a susținut ideea reprezentării în congresul bisericesc proporțional cu numărul populației, cu deosebire reprezentarea laicilor, susținută în publicistică sau în lucrările cu caracter istoric.

³³ Cornelia Bodea, *Moise Nicoară*, p. 299.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 320.

³⁷ *Ibidem*, p. 316.

³⁸ *Ibidem*, p. 317.

Moise Nicoară a lărgit dezbateră în sensul dreptului la întrunire pentru români, la adunări în care să-și poată face cunoscute dezideratele³⁹. El a extins aceste drepturi asupra tuturor categoriilor sociale, fără distincție, proclamându-se „deputatul și aceluia popor, adică al sărăcimii”.

Memoriul din 1819 a fost o acuză și un protest împotriva împăratului, scriind că dacă împărăția nu poate să-l apere, să i se dea dreptul să se apere cum va putea mai bine⁴⁰.

La acest bilanț al motivelor liberale se adaugă pledoaria lui Moise Nicoară pentru libertatea confesională, a instrucției și educației, a folosirii limbii române în școală și biserică, prezentate în 1819 ca deziderate ale națiunii.

Sfera de aplicare a temelor liberalismului se extinde atât asupra individului, ca om și cetățean, cât și a națiunii concepută tot mai mult ca persoană. Momentul prezentat inaugurează sinteza naționalism-liberalism în mișcarea politică românească, specifică mișcărilor de emancipare națională din Europa Centrală. Este o sinteză inedită în gândirea social-politică, în care istorismul și teoria dreptului natural coexistă, fără a fi incompatibile.

Între mișcarea pentru episcop român la Arad și mișcările premergătoare revoluției de la 1848 – mișcarea promovată în 1830 de societatea secretă „Constituția” la Lugoj⁴¹, conspirația lui Adolf David din 1834⁴² sau mișcarea lui Eftimie Murgu din 1842-1845⁴³ – tributare mentalității romantice, încadrabile tacticii conspirației și complotului⁴⁴, liberalismul a evoluat de la un efort de conceptualizare spre o sistematizare doctrinară, la care și-au adus aportul presa, scrierile istorice sau politice.

Un exemplu reprezentativ pentru efortul de conceptualizare îl oferă scrierile lui Damaschin Bojincă, a cărui concepție istorică ilustrează influențe din arsenalul ideologiei liberale. Opera sa istorică, îndeosebi subiectele de istorie romană, îi oferă ocazia să profeseze idei și convingeri radical diferite de viziunea Luminilor, ilustrând opțiuni liberale tot mai mult individualizate. Din această perspectivă trebuie înțeles spiritul de demofilie ce domina *Istoria romanilor*, ilustrat prin simpatia și interesul ce-l manifestă pentru categoriile sociale productive, rolul decisiv acordat factorului popor: „Aici vedem că și în timpurile cele mai de mult, toată fericirea vreunei societăți au atârnat de la poporeni”⁴⁵. Frecvența cu care apare

³⁹ *Ibidem*, p. 300.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 306-307.

⁴¹ Ioan Boroș, *Constituția. Societate secretă română. Lugoj 1830-1834*, Lugoj, 1928, 45 p.

⁴² C. Göllner, *Conspirația emigrantului polon Adolf David*, în „Revista istorică”, 23, 1937, nr. 7-9, pp. 235-249; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834-1849*, București, 1967, pp. 3-11.

⁴³ Nicolae Bocșan, *Eftimie Murgu's Political Ideology and Initiatives, 1842-1845*, în „Transylvanian Review”, 15, 2006, nr. 2, pp. 100-117.

⁴⁴ J. L. Talmon, *Romantisme et revolte*, Paris, 1968, *passim*.

⁴⁵ „Biblioteca românească”, Buda, I, 1829, p. 15.